

zkušenosti, anebo kompetence vytríbeného znalectví, případně kombinace obojího?

A co když ta nejvíce experimentální památková péče spočívá v tom, co si přál už vzpomínaný John Ruskin, totiž v ponechání pamětihodností na pokoji? Ovšem, i nejšetrnější konzervátorská intervence zůstává intervencí, a jak nás poučují ochránci přírody, totálně bezzásahová území představují na přelidněné a znečištěné planetě chiméru. Znamená to však, že by vize minimálního zasahování byla chybná? Musí všude razit do očí, kdo je zrovna doma pánem? Mezinárodní projekt Half-Earth usiluje od roku 2017 o přenechání poloviny planety divočině a překvapivě přitom spojuje politické socialisty a utopisty s konzervativci a ekonomickými pragmatiky.¹³ Kovidová pauza v letech 2020–2021 ukázala, že zpomalení tempa „investic“ a „růstu“ zdaleka není ve všech ohledech na škodu. „Památky, aby přežily, musí naprosto nepochybně vypadat jako památky,“ konstatuje (pravdivě) J. Otero-Pailos (s. 60). Jakým způsobem bychom toto poznání mohli skloubit s ideou minimálního zásahu, vizí restaurované planety a skutečností, že korálovým útesům lidská nepřítomnost prospěje, kdežto „památným“ budovám a sídlům nikoli?

O tom, že kniha *Živá památka* stojí za přečtení, snad tato recenze přesvědčila. Je na místě pochválit též fyzickou podobu knihy: formát je skladný, sazba odstavců elegantní a přehledná, písmo přiměřeně velké a obrazový doprovod přílehavý (až na zmíněnou absenci ilustrací návrhů zastoupených autorů z řad architektů).

Abych se vyhnul frázím, které se obvykle kládou na konec knižních recenzí, upozorním na jeden fenomén. V letech 1961–1976 prováděl archeolog Karel Valoch (1920–2013) průzkumy v jeskyni Kůlna v Moravském krasu; jeho syn Jiří Valoch (nar. 1946) otcí pomáhal a zároveň se svými přáteli-umělci v místě realizoval happeningy, land-artové a další aktivity, v nichž se archeologická praxe proměnila v součást uměleckého „výzkumu“. V letech 1982–1988 se archeologie s multimediálním experimentálním uměním potkala znovu, tentokrát na západním Slovensku, v projektu Archeologické památky a současnost, oficiálně zaštitěném Městskou správou památkové ochrany a ochrany přírody v Bratislavě.¹⁴

Chlubíme se, že jsme v Čechách a na Moravě stáli u kolébky ochrany přírody, když hrabě Buquoy založil rezervaci Žofínský prales v roce 1838; že jsme stáli u kolébky heritage science, když Jan Erazim Vocel nechal v roce 1847 provést chemický rozbor nalezených bronzových artefaktů; že jsme stáli u kolébky experimentální archeologie, když Jindřich Wankel dal někdy kolem roku 1880 v blanenských železárnách

odlít repliku halštatského prstenu, aby podpořil svou hypotézu o technologii výroby originálu.¹⁵ Nuže, nestali se Češi (a Slováci) díky Jiřímu Valochovi, Tomáši Rullerovi a dalším také průkopníky experimentální památkové péče?

doc. PhDr. Martin HORÁČEK, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra dějin umění

martin.horacek@upol.cz

POZNÁMKY

13 <https://www.half-earthproject.org/story/the-half-earth-project/>, vyhledáno 3. 3. 2023.

14 Obě série událostí představuje výstava *Valoch & Valoch: Archeologie a konceptuální umění*, Moravská galerie, Pražákův palác, Brno, 30. 9. 2022 – 27. 8. 2023.

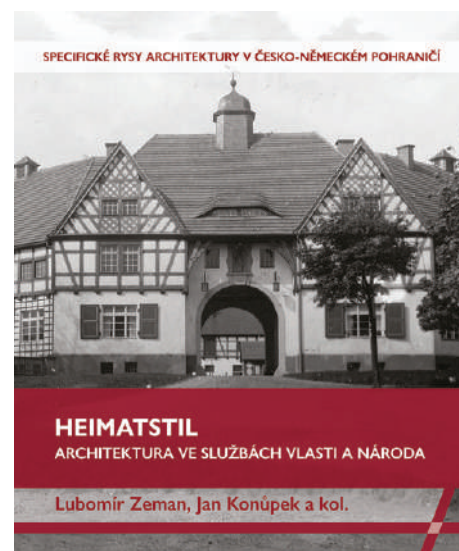
15 K Žofínskému pralesu: Josef Albrecht et al., *Chráněná území ČR VIII: Československo*, Praha 2003, s. 89. – K Vocelovi: Martin Horáček, Vocel – Hostinský – Hoernes: Central-European Contributions to the Discussion about the Beginnings of Art, in: Jan Galeta et al. (edd.), *Od dějin umění k uměleckému dílu: Cesty k porozumění vizuální kultuře*, Brno 2021, s. 495–514, zde s. 499. – Karel Sklenář, *Jan Erazim Vocel*, Praha 1981, s. 252–253. – K Wankelovi: Martin Golec, 1872–2022: Wankel a Býčí skála po 150 letech, in: Pavla Komínková et al. (edd.), *Moravské Švýcarsko Jindřicha Wankla*, Blansko 2022, s. 74–105, zde s. 84.

Heimatstil. Architektura ve službách vlasti a národa

ZEMAN, Lubomír – KONÚPEK, Jan (edd.). *Heimatstil. Architektura ve službách vlasti a národa. Specifické znaky architektury v česko-německém pohraničí*. Loket: Národní památkový ústav 2021. 309 s. ISBN 978-80-906866-8-7.

Dějiny architektury u nás po větší část 20. století psali autoři, kteří jednak vzývali moderní architekturu a urbanismus jakožto správné odmítnutí všeho, co se v těchto oborech dělo v předchozích staletích, jednak nekriticky přehlíželi vše, co nebylo národnostně české. Většina autorů byla o správnosti takového pojetí dokonce přesvědčena (řada z nich dodnes), navíc před rokem 1989 bylo prakticky vyloučené publikovat cokoli, co by z těchto dogmat vybočovalo.

Jistě, lze se radovat z toho, jak byl dům velmi rychle degradován na pouhou krychli. Zpočátku to bylo objevené a často i elegantní. Přitom se nehledělo na technickou stránku věci, ať už

jde o kvalitu některých stavebních materiálů, tepelně izolační vlastnosti stěn či problémy zatékání plochými střechami. Dějiny architektury meziválečného Československa byly líčeny, jako by se zde nic než funkcionalismus nestavělo. Přitom z hlediska celkové stavební produkce byly takto pojaté stavby ve výrazné menšině. Přesto byl vzbuzován dojem, že to ostatní vůbec nestojí za řeč.

Teprve po roce 1989 vznikaly předpoklady pro objektivnější a pravdivější představení toho, co se u nás v oblasti architektury a urbanismu dělo mezi polovinou 19. století a polovinou 20. století. Nejprve začalo docházet k rehabilitaci české nefunkcionalistické tvorby. Začaly se objevovat první monografie věnované novodobé architektuře některých měst a jejím tvůrcům, a to i ze Sudet. Přesto až nyní vznikla kniha, která skutečně významně doplňuje bílé místo tvořené Sudety, konkrétně územím od Mariánských Lázní po Jizerské hory. Teprve 30 let demokratických poměrů dokázalo u velké části společnosti potlačit nedůvěru až odpor ke všemu německému, a bylo tedy možno napsat a vydat knihu, která se snaží obraz „německých Čech“ co nejplastičtěji přiblížit.

Procházíme-li Sudety, tak i dnes, po mnoha desetiletích devastace a ničení jejich tváře, vnímáme výraznou odlišnost oproti českému vnitrozemí. Současně je velmi obtížné tuto odlišnost slovy přesně definovat a specifikovat. Recenzovaná kniha se pokouší toto téma alespoň naznačit a předestřít, zejména v úvodu a závěru. Těžiště knihy pak tvoří představení jednotlivých lokalit, staveb a jejich autorů. To vše s mimořádně bohatým obrazovým doprovodem jak současným, tak historickým. Výsledkem je neobyčejně působivá

galerie. Mnoho staveb i informací je publikováno poprvé. Jiné sice třeba již otištěny byly, ale teprve jsou-li pohromadě, získáme přesvědčivý obraz. To platí zvláště o meziválečném období, ve kterém je těžiště Heimatstilu, který stál ve vědomé opozici proti českému funkcionalismu a tzv. moderní architektuře obecně. Přesto i v Sudetech vzniklo několik pozoruhodných funkcionalistických staveb, orientovaných však nikoli na český, ale na německý vývoj. Nicméně nejzajímavější je v tomto období sledovat onu zdaleka převažující nefunkcionalistickou stavební produkci, která si obecně držela vysokou úroveň. Mezi světovými válkami dosáhla totiž odlišnost architektury v českém vnitrozemí oproti Sudetům ještě větší míry než dříve. Téměř každou stavbu z té doby dokážeme na první pohled geograficky zařadit. Tato kniha k tomu velkou měrou přispívá. Díky ní získáváme mnohem plastičtější obraz vývoje architektury celých Čech v kontextu kulturního, národnostního i ekonomického vývoje. Měla by se stát povinnou četbou přinejmenším všech historiků architektury i architektů.

Kniha začíná kapitolou *Národní identita a její umělecká reprezentace* s podkapitolami *Hledání národa – etnografie jako „národní věda“* a *Hledání víry – architektura německých evangeliků*, kde se řešené téma zasazuje do širšího kontextu. Další podkapitoly se pak – poněkud nelogicky – vracejí v čase zpět do 18.–19. století a představují znaky lidové architektury v Karlovarském, Ústeckém a Libereckém kraji, jejímž společným znakem je uplatnění hrázděných konstrukcí, a také dílo badatelů, kteří se jejímu studiu věnovali. Mezi příklady je uvedena i patrová roubená radnice v Železném Brodě, který do Sudet nikdy nepatřil a ani tato stavba jimi ovlivněna nebyla. Tradiční venkovská architektura samozřejmě také zakládala zjevnou odlišnost prostředí Sudet oproti vnitrozemí, ale v knize tento exkurs působí poněkud cizorodě, protože není srozumitelně řečeno, jak s pozdějším Heimatstylem souvisí, popřípadě zda i ona je jeho součástí.

Druhá kapitola *Historismus – minulost jako pramen nové tvorby* se stručnými podkapitolami *Historismus akademický*, *Hledání idyl* (o vlivu anglické moderny) a *Švýcarská architektura* již navazuje na úvodní statě a identifikuje inspirace, které měly na sudetskou architekturu druhé poloviny 19. a počátku 20. století zásadní vliv. Po nich opět následuje představení jednotlivých staveb v krajích (což je princip uplatněný ve všech kapitolách), zejména těch, které se inspirovaly švýcarskou architekturou. Ani zde není zcela jasné, zda už jde o Heimatstil, nebo ne. Překvapivě zde není zdůrazněn přelomový

význam tzv. obloučkového stylu, který se kolem poloviny 19. století zformoval ve významných německých centrech (i v Rakousku) jakožto první a velmi výrazná demonstrace německé národní architektury – a projevil se i v Sudetech.

Třetí kapitola *Národní historismus – Hledání národních rysů* má chronologické těžiště kolem roku 1900 a stylově v eklektismu, který v Sudetech často a zcela vědomě užíval hrázdění alespoň pro část konstrukcí. Zdá se, že zde se již o Heimatstil jedná zcela jistě. Opět následuje exkurs po stavbách v jednotlivých krajích, z nichž některé by svou dobou vzniku a stylovou polohou patřily spíše do předchozí či následující kapitoly. Představeny jsou i některé stavby spíše internacionálního pojetí, protože i takové zde vznikaly a k obrazu architektury v Sudetech patří.

Obsáhle (protože mnoho staveb představující) čtvrtá kapitola *Secese a raná moderna (1900–1918) – Hledání snu – symbolika, fantasknost a pohádkovost* je věnována rámcově stejnému období jako ta předchozí. Společným znakem většiny zařazených staveb je oproštění se od schémat historismu a příklon k secesi a moderně, chápáné však často eklekticky až přebujele. Stylově by sem patřily i některé stavby z předchozí kapitoly. Zdá se, že právě tvorba ovlivněná secesí a modernou položila pevný základ zjednodušeného a lapidárního Heimatstilu, který se v meziválečném období obecně rozšířil v celých Sudetech v rámci převažující části stavební produkce. Jeho předobrazem může být Liebigovo městečko v Liberci z let 1910–1914, představující rovněž významnou urbanistickou realizaci.

Pátá kapitola *Dekorativismus (art deco, krystalická moderna) – Hledání svěbytnosti* nás přesouvá do meziválečného období, kdy se Sudety ocitly ve státě, jehož součástí být nechtěly a vůči němuž stály ve více či méně vyhraněné opozici, a to i v architektuře. Její stylové projevy byly různorodé, od bohatého dekorativismu po puristické pojetí, a – až na naprosté výjimky – důsledně nefunkcionalistické, tradicionalistické, nikoli však historizující a už vůbec ne moderní. Tvorba této etapy dosáhla vysoké architektonické úrovně, originality a regionální svěbytnosti a představuje plnohodnotnou cestu soudobé architektury.

Šestá kapitola *Národní regionalismus – tradicionalismus – Hledání tradice – staroněmecký styl, nová gotika, nové baroko, nový klasicismus* se také věnuje meziválečnému období a snaží se zmapovat tendence usilující o větší vazbu na minulost, byť transformované soudobým architektonickým jazykem. Důraz na členění knihy podle stylových proudů je vcelku logický,

mají-li být postiženy specifické znaky sudetské tvorby, je to však současně úkol nesmírně obtížný a dvojsečný – a tato kapitola to dokládá asi nejvýrazněji. Při pomnutí některých téměř doslovných citací starších stylů se představené stavby nezdají být zásadně odlišné od těch představených v předchozí kapitole a nepůsobí ani jako sourodá skupina. Citace gotiky či baroka jsou vzácné, spíše se projevují motivy renesanční, ale řada staveb je naopak výrazně ovlivněna konstruktivismem, byť je jejich „moderní“ výraz záměrně potlačen. V každém případě je téměř veškerá meziválečná tvorba v Sudetech nejplnějším vyjádřením toho, čím Heimatstil je.

Sedmá kapitola *Architektura doby nacionálního socialismu* s podkapitolami *Hledání krve a půdy – říšskoněmecká osídlovací politika* a *Architektura ve službách politiky* podrobně mapuje období, kdy se Sudety nadšeně staly součástí nacistického Německa. Tvorba z této doby byla u nás donedávna takřka zcela tabu. Z hlediska Sudet byla do značné míry importem, zvláště pokud jde o monumentální stavby, pro něž nacističtí architekti vyvinuli oproštěnou formu monumentálního klasicismu (příznačně velmi blízkou klasicismu stalinskému). V bytové a individuální výstavbě pokračovalo rovněž oproštěné tradicionalistické pojetí, které má genetické kořeny v meziválečném Heimatstilu, ale i zde šlo do značné míry o německý import, vyznačující se i z úsporných důvodů výraznou typizací.

Velmi důležitou část knihy tvoří Závěr, kde autoři zdůrazňují, že dosavadní pojetí vývoje „od historismu k funkcionalismu“ je příliš jednostranné a poznání nelze omezovat na takto definovaný a velmi omezený výsek reality. Zamýšlejí se i nad dalšími souvislostmi tvorby na německojazyčných územích v rámci českých zemí.

Na konci knihy je zařazeno obsáhlé německé *Resumé*, seznam *Pramenů a literatury* a *Jmenný rejstřík*.

Klíčové je přistupovat k architektonickému dědictví na celém území státu nezaujatě, otevřeně. Tato kniha k tomu zásadním způsobem přispívá a představuje vynikající východisko pro další studium, tím spíše, že některé otázky jsou v ní jen naznačeny nebo vyplývají ze shromážděného materiálu. Největší prostor je v knize logicky věnován faktografií jednotlivých staveb, protože to je základ pro další úvahy o stylovém a chronologickém členění, které možná mohou vést i k jinak pojaté etapizaci. To může být jeden směr dalšího studia. Pro pochopení toho, čím Heimatstil je, by bylo cenné zmapovat v Sudetech naopak stavby, které do jeho rámce zařadit nelze, protože jejich sloh je „internacionální“

či vázaný na jiné výrazné centrum. A další zajímavé výsledky by poskytlo i porovnání sudetské tvorby s analogickými stavbami na české straně někdejší národnostní hranice. To by jistě potvrdilo, že architektonický jazyk byl na obou stranách hranice různý. Proto by bylo cenné i porovnání Sudet s přilehlými německými zeměmi (Sasko, Bavorsko), které by teprve ukázalo, nakolik je sudetská tvorba specifická a výjimečná i v německém kulturním kontextu. Heimatstil je mimoto třeba chápat i v širším kontextu regionalit historické architektury, která existovala i ve starších obdobích a právě v Sudetech jsou vlivy z obou stran státní hranice velmi výrazné i v baroku, renesanci a gotice.

Ing. arch. Karel KUČA
karel.kuca@gmail.com

The beginnings of the renewal of the liturgy after the Second Vatican Council using the example of the artistic commission of the Brno diocese

Tomáš ŘEPA

The article focuses on the activities of the liturgical commission under the Brno diocese. It deals with the role played by this commission and the personalities who influenced it. Last but not least, it focuses on its cooperation with the Brno Regional Centre for Monument Protection and Nature Conservation. The establishment of the diocesan liturgical commissions was determined by the regulations that came out of the II. Vatican Council (4 December 1963). Liturgical renewal was to be carried out through them. The successively established liturgical commissions at the national, national (especially for Bohemia and Moravia and Slovakia) and diocesan level had an advisory function.

The Liturgical Commission of Bohemia and Moravia at its constituent meeting on 10 March 1965 proposed a section on ecclesiastical art. One of the tasks of the members of the Commission was to inform about new liturgical modifications through circulars. Ladislav Simajchl, who became a member of the art section of the liturgical commission of the Brno diocese in 1965, was behind many articles dealing with art and architecture. In November 1965, a circular of the Brno diocese published guidelines for the arrangement of worship space in the spirit of the renewed liturgy. On 17 January 1966, an art department was established at the Brno diocese, with each district represented by two priests - conservators.

The main duties of the conservators were to guard the artistic values of the churches, to advise the clerical administrators on the new arrangement of the liturgical space and to observe the church regulations. Up to this time, no studies had been formulated in the Czechoslovak ecclesiastical environment aimed at general principles and specific recommendations concerning new liturgical space and architecture, not only for new churches. The study *Kirchenbau und Liturgiereform* by Theodor Filthaut was translated for these purposes and became an introduction for church conservators to the issues of liturgical renewal as defined for artistic and architectural expression and work with space. Whether it also had a specific

influence on some architects or artists is not clear. The research carried out highlighted the limited ecclesiastical environment, which was unable to embrace new sacred art and architecture in its entirety, due to the continued erosion of the building and artistic links between church, architecture and art after the war.

It was not until 1970 that the art section of the Brno Commission published a set of liturgical guidelines for its priests, laity and active artists. The document, *Renewed Liturgy and Requirements for the Layout of the Church Space*, served as a basic orientation to the demands for changes in the liturgical space, the form of the church and its architecture. The activities of this commission are closely linked to cooperation with the Regional Centre for State Heritage Protection and Nature Conservation, especially with Miloš Stehlík.

The Church's possibilities in organizational, construction and financial matters were limited at the time, despite a number of artistically valuable realizations - such as in Senetářov or Jedovnice. Despite efforts to create a structure that would approve church art commissions and supervise their liturgical correctness and suitability in the liturgical space, the church was unable to respond adequately to the increased demand for the construction of new churches and chapels and their artistic furnishings.

Illustrations: Fig. 1. Letter from Ladislav Simajchl to the Chapter Consistory regarding the priests selected for the function of conservators, 10 December 1965; Fig. 2. Letter to Ladislav Simajchl regarding the acceptance of the proposal to appoint artistic conservators for the Brno Diocese, 13 December 1965; Fig. 3. Letter from Dean Josef Hudec of the Bučovice Deanery to the Bishop's Consistory informing about the liturgical tour, 16 June 1966; Fig. 4. Domamil, Church of St. Procopius, interior view after the intervention of the liturgical commission, 1975; Fig. 5. Miloš Stehlík (1923-2020); Fig. 6. Jedovnice parish priest František Vavříček (1913-1995); Fig. 7. Jedovnice, Church of St. Peter and Paul, interior view towards the presbytery, 1913; Fig. 8. Jedovnice, Church of St. Peter and Paul, interior, view into the presbytery with the altar by Mikuláš Medek and Jan Koblasa shortly after its installation, 1963; Fig. 9. Jedovnice, Church of St. Peter and Paul, today's appearance of the interior – view of the presbytery with the altar by Mikuláš Medek and Jan Koblasa, on the left the pulpit by Jan Koblasa, final modification of the